

УДК 821.161.2–32.09

ТЕТЯНА ТКАЧЕНКО,

*кандидат філологічних наук, доцент, докторант
(м. Київ)*

Мілітарний зріз малої прози Юліяна Мовчана

У статті досліджуються головні риси малої прози Юліяна Мовчана. Зокрема, студіюється мілітарний дискурс письменника, окреслюються смислові домінанти, вивчаються формальні та змістові складники творів, специфіка характеротворення, з'ясовується роль і значення найменувань, образів-символів у текстовій організації. Особливу увагу звернено на ідіостиль автора. Досліджено, що мала проза Юліяна Мовчана презентує виміри життя у мілітарному дискурсі. У збірці репрезентовано малі епічні жанри (новела, оповідання, гумореска), що детермінують формально-змістову організацію тексту. Автор використовує обрамлення, аби утворити часову проекцію за допомогою ретроспективи.

Ключові слова: *новела, оповідання, гумореска, ретроспекція, паралелізм.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Юліян Григорович Мовчан (1913–2002) – член Українського лікарського товариства Північної Америки та Об'єднання українських письменників «Слово». Його праці в галузі журналістики, літератури, медицини (публіцистика, художня спадщина, мемуаристика) досі неопубліковані на Батьківщині видатного громадського діяча. Тож актуальним є введення літературної творчості прозаїка в науковий обіг і національний культурний контекст.

Формулювання цілей статті... проаналізувати рівні текстової організації зразків художньої словесності, аби презентувати комплексне бачення творчості письменника.

Виклад основного матеріалу... Єдина збірка прози Юліяна Мовчана з'явилася у Нью-Йорку 1988 року. Вона складається із семи творів, які представляють різні жанри малої епічної форми та охоплюють широкий спектр філософських, політичних, економічних, соціальних, національних та особистісних проблем, репрезентують світоглядні орієнтири й життєві колізії на кривавому (війни, повстання, революції) тлі.

Одразу доречно зазначити про домінування мілітарного дискурсу, але тональність, емоційне забарвлення, виклад у текстах змінюється

відповідно до вибору колізій, героя та лейтмотиву. Так, образи ренегатів представлено в різних ракурсах. Наприклад, гумореска «Як я попав до психіатричної лікарні» викриває конформізм в іронічному аспекті. Форма викладу – витримки із щоденника протягом 1939–1945 років.

Співпраця пана Підлабузниченка (називне прізвище) з усіма режимами є художнім висвітленням відомої приказки: «Кому війна, кому – рідна мати». Письменник підкреслює, що чоловік легко змінює маски, турбуючись винятково про свій добробут. Його не обходять масштабні військові дії, криваві жертви, ідеологічна боротьба. У діаріуші нема жодної згадки про те, що відбувається, окрім подій, пов'язаних із персоною егоцентрика. Він мавпує нові девізи й гасла, грає роль відданого апологета радянській/ німецькій/ американській владі. Зрештою, вдаваний запал і нерозуміння ситуації спричинює відповідну реакцію на «демократа» – направлення до психіатричної лікарні.

Юліян Мовчан звертає увагу на вибір одягу, який буде вирашним у наступній «сцені». Проте в такий спосіб автор наголошує на відсутності внутрішнього стрижня, оскільки чоловік не просто змінює щоразу одяг, а демонструє порожнечу всередині. Він – філістер, сповідник шлункової філософії, здатний заради цукерок і кексів принижуватись аж до нівеляції власного ества.

Доречно підкреслити, що фіксована лише в датах присутність війни перетворює «гумореску» на фарс і навіть на трагедію. Підлабузниченко – пасивний зрадник. Якщо в мирний час подібна поведінка обурлива, то під час війни – загрожує самознищенню громади та нації.

У творі «Як я попав до психіатричної лікарні» зображено паразитуючого інертного чоловіка, котрий байдужістю до будь-яких зовнішніх процесів сприяє продовженню кровопролиття і окупації. Натомість в новелі «Іспит» презентовано новачасного Юду. Письменник порушив питання само-і етноідентифікації на тлі боротьби українських повстанців проти російсько-більшовицьких окупантів.

У центрі твору – ренегат Пилип Бовдуренко. Чоловік швидко змінює патронів, співпрацює з будь-якою владою, щоб забезпечити власний комфорт. Заради «покути» перебування в загоні Тараса Бульби він погоджується контролювати страти колишніх побратимів, незважаючи навіть на ненависть родини (дружини й дітей). Зрештою, слова одного з розстріляних зумовлюють єдиний можливий вихід – самогубство.

Юліян Мовчан ретельно витворює портрет персонажа. Він постійно вміщує епізоди з минулого не тільки Пилипа, але й оточення, зокрема керівників, які впевнено знищують українство, залякуючи і налаштовуючи проти своїх. Залучаючи до персонажів образ Петра Замори, письменник надає йому смислової домінанти. Епізодичний характер стає сумлінням Бовдуренка, оскільки вербалізує приховані страхи-зізнання: «... вбиваєш нас?.. Ти – продажний московський собака... Пам'ятай – знайдуться такі, що і тебе заб'ють...» [2, с. 8]. Сумніви в обраному шляху проступають у деталі, коли розпорядник розстрілу не може витримати «пронизливо-убивчий, пекучий і повний ненависті» погляд приречених. До цього долучено художній паралелізм, адже, незважаючи на тишу зоряної ночі, чути моторошне тужливе завивання птаха.

До речі, промовистими є прізвиська патріота й убивці. «Замора» вказує на мордування та знищення героя, сільського вчителя, котрий залишається чесним із собою, впроваджуючи у життя духовні постулати. «Бовдуренко» вказує самообман персонажа, який, прислухавшись до фізичного інстинкту збереження, розпочинає простувати до трагічного фіналу свого буття.

Антиподами виступають не лише земляки-поліщуки, але й кати Блоткін та Вошивкін. Перший почасти є двійником зрадника Пилипа, механічним виконавцем, який прагне реабілітуватися за кабардино-балкарський зрив, другий – садист, котрому замало розстріляти. Він знущується із в'язня перед стратою, щоб довести власну значущість над полоненою виснаженою людиною. Цинізм радянських окупантів утілено в найменуваннях збиткувань, а саме: «спеціальна пролетарська дієта», «засвічувати фонарі», «пускать в расход», «шльопати», «шльопки».

Прикметним у переліку буде слово «іспит», яке, з огляду на назву новели, набуває символічного значення. Йдеться не про загальні знання чи мудрість, а про самопізнання у межовій ситуації, перевірку своїх морально-етичних принципів, переконань, цінностей, силу протистояти спокусі, захищати сутність. Людина випробовує себе у смертельному ризику. Вірність доводять розстріляні упівці. На жаль, Пилип обирає конформізм, що зумовлює спочатку духовний, а потім фізичний суїцид. Самогубство відбувається на «могили» страчених побратимів, оскільки Бовдуренко намагається покутувати гріх, усвідомлюючи, що насправді це неможливо. Тому свідком останньої «страсти» виступає місяць, який «холодними очима» спостерігає за Юдою.

Якщо новела «Іспит» вирізняється постійною напругою, тривогою передчуттям жорстокого фіналу, то твір «Зустріч» має трагічне звучання з оптимістичною кінцівкою.

Оповіданню властиве художнє обрамлення, котре сполучає колишнє і сучасне в золотій осінні та детермінує візію подій минулого крізь призму героя сьогодні. Спомини Андрія Сніжка про боротьбу його батька у 1920-тих роках проти будьонівських бандитів зринають завдяки запрошенню на зустріч із в'язнем Колими.

Відповідно до поставлених самому собі питань герой актуалізує спогади, сконцентровані в одній добі, яка стала центральною в долі родини сільського вчителя-повстанця з армії Тютюнника.

Зображуючи втечу і зустріч за двадцять три роки батька й сина, Юліян Мовчан об'єднує кривих людей спільними почуттями: ненависть-жага помсти до убивць дружини-матері та вдячність за життя того, котрого вважав убитим. Принагідно письменник вкраплює релігійні мотиви. Наприклад, в описі московських катів підкреслено «рогаті шапки», які можна ототожнити з образами нечисті (чортами). Натомість об'єднання родини у тексті зіставляється з дивом біблійним воскресінням.

Представши саркастичний («Як я попав до психіатричної лікарні»), трагічний («Іспит») і драматичний («Зустріч») зрізи кривавих подій, прозаїк вдається до показу любовних перипетій у буремне лихоліття.

Своєрідну антиномічну діалогію становлять оповідання «Коричнева брама» і «Поцілунок», які також мають художнє обрамлення, коли спогади виринають у теперішньому часі й почасти детермінують його.

У першому творі файна білявка, яка прагне створити родину та тримає до шлюбу на відстані свого обранця, виявляється повією. Цікаво, що автор висвітлює взаємну гру обох. Йоган звиряється співрозмовнику в почуттях до Матільди. Але згодом зізнається, що «роздивлявся» належну партію зі своїх пацієнток. Жінка також дивує подвійними стандартами. Вона запевняє, що проституція – звичайний заробіток, який полишить щойно після одруження. Однак її щирість підпадає під сумнів через приховування «професії» від коханого.

Звідси, письменник викриває театральність, брехню, оману в почуттях, що поглиблює відчуженість партнерів: «Одночасно ми обоє і далі готувалися до шлюбу, хоч, знов-таки, все залежало від того, як швидко ми знайдемо підходяще мешкання» [2, с. 36]. Прагнення здаватися, а не бути зумовлює штучність стосунків, приречених або на розрив, або на створення родини винятково за віковими й соціальними вимогами.

Те, що любовні колізії відбуваються під час бомбардувань Мюнхена визначає амбівалентність війни, де зміщується загальнолюдська, суспільна й особистісна площини. У цьому полягає багатозначність буття.

З одного боку, триває життя зі, здавалось би, дрібними перипетіями, з другого, – продовжується кровопролиття у світовому масштабі, де особа важить небагато.

Проте іноді від однієї людини залежить доля інших, які, можливо, стануть провідниками громади, народу, нації.

Так, у творі «Поцілунок» сотник Заболотний розповідає про визначальну подію, що забезпечила його подальшу боротьбу проти окупантів. Чоловік вдячний своїй Прекрасній Дамі за порятунок. Його ставлення до красуні відповідає кодексу трубадурів, які плекали почуття до недосяжної обраниці, не завдаючи їй жодних неприємностей та задовольняючись спогляданням вродливиці.

Невзаємне кохання компенсується повагою та цілковитою довірою, що виявляється у беззастережній вірі в чистоту й правдивість досить інтимного прохання. Оріся, не вагаючись, палко цілує невдаху-кавалера та рятує його від переслідувань чекістів, завдяки чому тепер сотник-упівець Заболотний боронить вже у Другій світовій війні Батьківщину від одразу двох фашистських тоталітарних режимів.

Відтворюючи спогади героя, письменник в історію наратора вкраплює власні міркування про учасників національно-визвольних змагань та їх ворогів. Юліян Мовчан підкреслює, що для українців захист і незалежність Вітчизни є метою життя на відміну від загарбників, які лише виконують накази диктаторів. Недаремно метою Заболотний вважає об'єднання Західної та Східної України, оскільки: «... всі окупанти при всіх умовах і обставинах намагаються за всяку ціну тримати підбиті народи якнайбільше роз'єднаними і поділеними» [2, с. 16].

Висловлена героєм думка є висновком автора, бо зіставлення 1920-х (УНР та ЗУНР) і 1940-х років доводить, що завдання колишнього підстаршини, а тепер пана сотника залишається тим самим. Крім того, повторення жертвовної борні викриває помилки нації, котра забуває минуле. Уроки не навчили українство єднанню. Тому кожне криваве побоїще мало фатальні наслідки для народу, який не спромігся стати єдиною нацією. Можна твердити про актуальність цих слів протягом історії країни від давнини до сьогодення.

У творах «Несподіванка» та «Оселедець і панна Стефця» прозаїк зображує реалії повоєнного часу. Також їх об'єднує комічна тональність розповіді та особистісний аспект презентованих подій.

Художній текст «Несподіванка» має авторське жанрове визначення «(З нотаток лікаря)», оскільки наратор фіксує рефлексії Мирона Гнатюка, котрий намагається опанувати себе після повідомлення Катрі.

Курортна знайома вдало заінтригувала чоловіка листом, в якому зазначила про швидкий приїзд із рідною людиною. Саме остання згадка у постскрипті змушує пана інженера відтворити піврічний флірт. Він прагне розібратися у почуттях до жінки, які варіюються від симпатії до розумної та приємної компаньйонки до страху через ймовірні зміни у житті: «Йому й далі не хотілось вірити, що він уже є чи взагалі може бути батьком» [2, с. 29]. Боязнь втратити свободу починає керувати Мироном, який шукає причину заперечити наслідок нетривалих стосунків. Та згодом знаходить вигоду, бо матиме «готову родину».

Варто зауважити, що спорідненість людей зумовлена етногенетикою – Катря і Мирон є українськими емігрантами, які співіснують у чужому світі, однак ментальність батьківщини виступає зв'язком.

Вміщуючи цей текст до збірки, письменник дозволяє реципієнту відпочити від важких перипетій, почасти поринути у загадки маскуліної та феміної психології. Жінка без вагань залишає дитину, сподіваючись лише на визнання батьківства. Натомість чоловік потребує часу, аби при звичаїтись до нового статусу й обов'язків. Тож Юліян Мовчан презентує типову ситуацію зі щасливим закінченням, коли дитина зближує батьків і пробуджує не тільки повагу, але й любов одне до одного.

У гуморесці «Оселедець і панна Стефця» триває студіювання статей. Проте якщо в попередньому творі читач поринає у рефлексії чоловіка, то тут знайомиться з міркуваннями жінки.

Цікаво, що кокетування дівчини відображене навіть у її роздумах. Стефця наче обурюється на увагу молодого студента-медика, та водночас радіє з появи статного кавалера. Упередження щодо місця знайомства (вулиця) поступаються бажанню забути про негаразди еміграційного життя і дозволити хлопцю висловити захоплення вродою панночки.

Використовуючи парадокс, Юлія Мовчан зіштовхує романтичний і прагматичний, ідеалістичний та матеріалістичний світогляди. Персонажі звертають увагу на зовнішні, але відмінні, ознаки. Стефця вирішує познайомитись, зважаючи на вроду і статус майбутнього медика. Метою наполегливості юнака виявляється пишне норкове

хутро. Анекдотичне непорозуміння перетворюється на розчарування через самонавіювання.

Письменник вдається до ефекту оманливого сподівання, котрим охоплює не тільки героїню, але й реципієнта. Водночас тривіальність історії стає ілюзорною з огляду на певні деталі, що формують хронотоп зображених перипетій. Наслідки війни кардинально вплинули на буття мільйонів людей, змусили переосмислити цінності, випробувати душевні й фізичні сили, змінити місце проживання тощо. Адже в образах проступають обличчя величезної кількості емігрантів, які виживали в таборах Ді-Пі, де годі сподіватися на комфорт. Відтак, утопічні мрії Стефці можна потрактувати втомою від важкого повсякдення, втечею від матеріальних нестатків і потребою бути з рідною людиною на чужині.

Висновки... Таким чином, мала проза Юліяна Мовчана презентує виміри життя у мілітарному дискурсі. У збірці представлено малі епічні жанри (новела, оповідання, гумореска), що детермінують формально-змістову організацію тексту. Автор використовує обрамлення, щоб утворити часову проекцію за допомогою ретроспективи. Крім того, в рефлексіях персонажів часто помітна антиципація подій.

Персонажі творів – українці. В образах розкриваються риси ментальності (самопожертва, відданість, вірність), національні проблеми (комплекс меншовартості, зрадництво, незнання історії, відсутність єдності), реалії воєнного (ОУН-УПА) та повоєнного часу (табори Ді-Пі). На прикладі долі окремої особи письменник зображує трагедію громади, нації, народу. Він засуджує кровопролиття через хижацьку жадобу влади, але уславлює жертву заради Батьківщини. Нівеляція патріотичного чуття, розрив етногенетичного зв'язку спричинює втрату внутрішнього стрижня, котрий визначає самотність індивідуальності, зумовлює духовний та фізичний суїцид.

Тож лейтмотивом творчості Юліяна Мовчана, прозова спадщина якого постає унікальним явищем в історії української літератури ХХ ст., є імператив: незалежність Вітчизни тотожна свободі особистості.

Список використаних джерел і літератури:

1. Мовчан Ю. Збірка оповідань / Юліян Мовчан. Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1988. – 164 с.
2. Сорока П. Юліан Мовчан : Нарис життя і творчості / Петро Сорока. – Тернопіль : Тайп, 1998. – 187 с.

3. Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / В. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.

References:

1. Movchan Yu. Zbirka opovidan / Yuliyani Movchan. Nyu-Jork : Naukovo-doslidne tovarystvo ukrayinskoyi terminologiyi, 1988. – 164 s.

2. Soroka P. Yulian Movchan : Narys zhyttia i tvorchosti / Petro Soroka. – Ternopil : Taip, 1998. – 187 s.

3. Ukrainska diaspora : literaturni postati, tvory, biobibliohrafichni vidomosti / V. Prosalova. – Donetsk : Skhidnyi vydavnychiy dim, 2012. – 516 s.

Summary

Tetiana Tkachenko

The Military Face of Small Prose of Yuliyani Movchan

The article deals with the peculiarities of the small prose of Yuliyani Movchan. The research investigates the military discourse of the writer, formal and substantive, conceptual levels of the text's organization, the role and the sense of the titles. It clarifies the specific of character's creation and symbolism in his stories. The study pays particular attention to author's individual style. It is proved that the small prose of Yuliyani Movchan presents the dimensions of life in the military discourse. The collected volume represents small epic genres (novel, story, humoresque), which determine formal-contextual organization of the text. The author uses the framing to create the time projection with the help of retrospective.

Key words: *short story, tale, humoresque, retrospective review, parallelism.*

Дата надходження статті: «01» вересня 2016 р.

Дата прийняття до друку: «15» вересня 2016 р.